

Losonczi Ágnes: Sorsba fordult történelem

Holnap Kiadó, Budapest, 2005.
329 old., 2900 Ft

„A [történelemtudatot] gátló tényezők a hideg emlékezést szolgálják, a változás befagyasztására irányulnak. Az emlékekben tartott értelem itt a rendszeresen visszatérőben, nem a rendkívüliben és az egyszerűben rejlik – a folytonosságban és nem a szakadásban, a forgandóságban vagy a változékonyságban. Ezzel szemben a serkentő tényezők a forró változat szolgáltatásban állnak: itt az egyszeri és a különös, a forgandóság és a változékonyság, az alakulás és a növekedés, vagy akár a züllés, a hanyatlás és a romlás az, ami értelemmel és jelentőséggel bír, és méltó az emlékezésre”

(Jan Assmann: A kulturális emlékezet, 70. old.).

Losonczi Ágnes legújabb könyve kétségtelenül az emlékezet forró változatával, a megélt személyes történelem máig kitörőhatetlen tartalmaival, egyéni, de egyben kollektív sikerekkel és traumákkal foglalkozik. A *Sorsba fordult történelem* hetven terézvárosi család három generációra visszamenő élettörténetét dolgozza fel. Az adatfelvétel módszere a klasszikus szociológiai interjú és mélyinterjú volt. A beszélgetésekre 1993 és 1995 között került sor, abban a rendszerváltást követő néhány évben, amikor a közvélemény-kutatók egybehangzó tanúsága szerint a legnyitottabb volt a magyar társadalom az öt faggató kérdőőkre. A szerző is megemlíti: „kérdéseinkre szinte ömlik a szó, az interjúszövegek történetei kifejezett közlésigényről tanúskodnak, szinte jóleső önvallomások.” (18. old.) A kutatás célja, hogy a bőséges szakirodalmat felmutató hazai elit-, szegénység- és romakutatások mellett a társadalmi közép mozgékonyaságáról is képet alkosson, megélt történetiségében világítson rá az új magyar „középosztály” és „polgárosodás” folyamatára; feltárja a vizsgált családok történetében

a szakadások és diszkontinuitások mögött rejlő folytonosságot, azokat az életstratégiákat, amelyek lehetővé tették az egyes családok alkalmazkodását a folyton változó társadalmi feltételrendszerhez. A kutató eleinte családindinamikai tipológiába próbálta rendezni a vizsgált családtörténeteket, majd miután „kiderült, hogy vétek lenne az eleven életteli szövegeket háttéranyaggá degradálni, kiragadni egységükből és egyediségéből, és a kvantifikáció érdekében »kód-vagdaltta« aprítani” (20. old.), az elemzés végső formájában a legmesszebbmenő tisztelettel kezeli a családok élettörténetének egyediségét, tág teret enged az interjúszövegeknek, és az életutak alakulását a történeti időben, nagy nemzeti traumáink köré csoportosítva tárgyalja.

A szerző a kilencvenes évek végén zárta le először kéziratát. A hosszan érlelt, gondosan előkészített, számos lektor által pontosított szöveg sokak munkájának eredménye, éppen ezért bántó a kezünkbe vett könyv szerkesztésben-tördelésben mutatott „minimalizmusa”. A szövegtagolás címformátumai sem típusuk szerint, sem a könyvlapok terében nem különülnek el eléggé a szövegtörzstől, amelyet így az olvasó számára nem is tagolnak átláthatóan. A kötet széles lapjain alig kisujnyi margó fogja közre a faltól falig szöveget, ami minden bizonnyal a kiadó takarékoságát mutatja, amit azonban kisebb betűméret, de határozottabb margók használatával is érvényre juttathatott volna. A szövegtörzs jelentős részét kitevő, sokszor oldalakon átnyúló idézetek – konvencionálisan – végig dőlt betűvel állnak, sosem különülnek el a főszövegtől – interjúrészlet és szerzői kommentár rendre ugyanabban a sorban folyik össze. Losonczi Ágnes szépirodalmi igényességű írását éppen ezért olykor zavartan, a sorok között eltévedve lapozzuk, és órányi olvasás után sokszor megfáradt szemmel rakjuk félre.

Az idézetek kezelése nemcsak tipográfiai, hanem kontextualizálásukat tekintve is elgondolkodásra készítet. A szerző nagy ívű pályát befutott, számos kutatást és írást jegyző szociológusként úgy határozza meg saját tudományos pozícióját, mint aki

szemben áll a „mainstream”-mel. Eről beszélnek azok a sorok is, amelyekben interjútechnikájáról szólva leszögezi: „a legegyszerűbb módszert választottam: se a dekonstrukció, se a narratívaelemzés, de még az oly mutatós kvantifikálás matematikailag impozáns eredményei se vittek arra, hogy megváljak az eleven emberi szöveg, az érzékletes élőbeszéd élvezetétől.” (310. old.) Az interjúszöveg Losonczi könyvében nem illusztráció, nem nyersanyag, avagy feldolgozásra és rendszerezésre váró tartalom, nem a kutatás eredményeinek alárendelt szövegtörödek. Az interjúalany szavainak önrétük van. Az idézetek kezelése mellett az érintett témák szakirodalmára utaló hivatkozások, a történeti kontextus hazai történeti munkákra hagyatkozó felvillantása, valamint a kortárs szépirodalomból vett idézetek is nagy olvasottságú, nyitott szellemiségű kutatói attitűdről tanúskodnak. Mint egy korábbi recenzió, Hadas Miklós megjegyzi: „olyan asszociációkat képes beemelni mondjuk a Fodor Ákos által újraértelmezett József Attila megidézésével, amelyeket egy szociológiába zárt, naivan objektivitáselvű munkában gyakorlatilag lehetetlen volna kontextualizálni.” (*Magyar Tudomány*, 2005. 9. szám, 1174. old.) A rendkívül rokonszenves nyitottság ugyanakkor együtt jár a „naiv objektivitáselv” mérsékelt érvényesítésével is, ami leginkább a szöveg reflektálatlan fogalomhasználatában ragadható meg.

Vegyük például a kutatás célcsoportjának azonosítását! A szerző tisztában van a közép- és alsóközéprétegek fogalmának használatában rejlő bizonytalanságokkal. „Ha sem »fentre«, sem »lentre« nem irányul a kutatás, van-e értelme a »közép« meghatározásának? A közép- és alsóközéprétegek szerkezete töredezett és besoroló elemei szerint jellemzően inkonzisztens. A közép mindig viszonylagos, hiszen a helye a társadalmi felső és alsó kategóriák között határozható meg.” (15. old.) Ennek ellenére célcsoportját úgy definiálja, hogy „ezeknek a közép és alsó-közép rétegeknek egy »metszetéből« választottuk a mintát, szociológiai módszerekkel. Akiiket megkérdeztünk, azok nem tartoznak a régen stabilnak képzelt »középosztályhoz«, sem vagyó-

nukat, sem jövedelmüket, sem kultúrájukat, de még gondolkodásukat tekintve sem. Ebbe a körbe, amit most inkább társadalmi középértégeknek mondunk, a társadalom pólusairól, a »szélről« is vezettek utak.” (16. old.) Ha nem történeti középosztályról beszélünk, akkor az olvasónak nem marad más értelmezési lehetősége, mint hogy a se nem vezetők, se nem deklasszáltak széles társadalmi tömegére gondoljon, avagy saját társadalomképét mozgósítva a könyvtől idegen következtetéseket olvasson ki belőle – mint az az ismertetője, aki szerint „a számokat mellőző fölmérés – mely elsősorban a társadalmi középre koncentrált – is ugyanazt igazolja, mint az adatokra alapozó: vagyis, hogy a társadalom polarizálódik, kevesen igen jól élnek, fogy a közép, és dagad a szegény réteg” (http://www.radio.hu/index.php?cikk_id=91451).

Vitatható a traumatizáltság hangsúlyossága is. Minden eddig megszületett reflexió kiemeli, hogy a könyv fókuszában a személyesen megélt társadalmi traumák állnak. „Sok veszteség érte a családokat. Más korban, másként, más okból ismétlődik a felsorolás: elvitték, elvették, elűzték, megfosztották, megölték, elhurcolták, háborúba kényszerítették, internáltak, bezárták, betiltották, kirúgták. A veszteségek miatt lehetséges az egész kor »szenvédéstörténeti« olvasata. Ugyanakkor ugyanezt a kort a túlélés diadalaként sikertörténetnek, sőt szabadulástörténetnek is fel lehet fogni: mert bár volt két világháború, két forradalom, két megszállás, két diktatúra – de mindegyik véget ért. Annak, aki megérte.” (12. old.)

A személyes szenvedéstörténetek kezelésének megkérdőjelezhetetlen érdemeit nem vitatva sem feledkezhetünk meg arról, hogy a családtörténetek minden bizonnyal szelektívek és torzítanak. Nem csak arról van itt szó, hogy a kommunikatív emlékezés mindig hajlamos a rendkívüli és egyedi elemek felerősítésére és a változatlannal mozzanatok háttérbe szorítására. A háromgenerációs családtörténetek során az interjúalany történetmesélése mellett a kutató választásának eredménye is, hogy az unilineáris családtörténeti modellek felrajzolása során a beszélő gyökereit mely rokoni

szálon – apain vagy anyain, apai nagyapain vagy anyai nagyapain – haladva tárja fel, illetve onnan merre vezet tovább. Félő, hogy a hangsúly akaratlanul is a jelentősebb, mozgalmassabb családtörténetre csúszik át. Nincs unalmas családtörténet, nincs eseménytelen személyesen megélt múlt. A gyökerek teljes feltárása nélkül mégsem állítható, hogy az az extrém mozgékony és traumatizáltság, amelyről a vizsgált, elmesélt élet-történetek tanúskodnak, általánosan jellemezné a középrétegek XX. századi történetét, még kevésbé a teljes magyar lakosságét. Háttérbe szorulnak az immobilitás történetei, akár csak az az öröm, boldogság, szolidaritás és hétköznapi élet, ami a családokat a túlélésért folytatott kitartó küzdelemben segítette a traumák feldolgozásában és a továbblépésben.

A távolságtartás a „mainstream” tudományos diskurzussal szemben, az elemzés tudatosan vállalt módszertelensége, a szépirodalmi utalások integrálása a szövegbe (és irodalomjegyzékbe), az interjúalanyok szövegének és történeteinek példásan tisztelettel kezelése együttesen vezet a hagyományos szociológiai tanulmány műfaji kereteinek szétfeszítéséhez. Egy szakszerűen végigvitt kutatás anyagából készült, szociológiai igényességgel megírt művet tartunk a kezünkben, amelyben a főszerep mégis a nyers interjúnak jut, és amelyet ezért az *Ezredvégi beszélgetések* és Lengyel László beszélgetőkönyvecskéi nyomán olyan „beszélgető könyvecskének” nevezhetnénk, amelyben nem a tudományos, kulturális és közéleti szereplők, hanem a társadalom máskülönben arctalannak vélt alakjai szólalnak meg.

Vegyes házasságok a Monarchia idején; a trianoni döntéssel földjét és otthonát veszített paraszt és földbirtokos, Budapestre menekülő vagonlakó bürokrata; a „hazafiatlanként” megbélyegzett értelmiségi, aki nem Trianont tartotta minden társadalmi baj forrásának, hanem meglátta a merev társadalmi rend, a gazdasági válság és a nacionalizmus bénító erejét is; a család legkisebb fia, aki fellázadt szülei és fiverei irredentizmusa ellen, ám a szocializmus mégis osztályidegen, politikailag megbízhatatlan elemként

kezeli; kereszténynek nevelt fiatal, aki előtt huszonöt éves korában fedik fel zsidó származását; aknazsedésre deportált Auschwitz-túlélő; az ÁVH által likvidált polgári radikális; főiskolát alapító rektor, aki később osztályidegen segéd munkásként dolgozhat „saját” intézetében; a csak pár éve földet kapott, sikeres gazda, aki kulákként válik ismét nincstelenné; elhagyott sváb lakásokba költöző, messzi vidékről érkezett uradalmi cselédek. Hosszasan sorolhatnánk az interjúkban felbukkanó történeteket.

A könyv legfőbb értéke számomra az, hogy ideológiamentesen, a nagy nemzeti és politikai narratíváktól eltávolodva tud beszélni XX. századi történelmünk nagy sorsfordulóiról. Ideológiai szinten az érdekezérelt, politikailag motivált, avagy a sajátnak érzett sérelmek rezignáltságát magán viselő elfogultság helyett a mindenféle kiszolgáltatottsággal vállalt szolidaritás szellemisége érvényesül. Lósonczy Ágnes olvasatában a magyar történelem „tényeinek” halmazát nem politikai döntések és csatározások, nem az állam területének, szuverenitásának, tevékenységének és hatalomgyakorlásának változásai alkotják, hanem azok a személyes történetek, amelyekben a Monarchia működése, Trianon, a Horthy-kor, Auschwitz, a kollektivizálás, a szocializmus, 56 és a rendszerváltás konkrétan testet öltött. Ahogy a magyar történelem „nagy eseményei”, a krízisek, a gazdasági nehézségek, avagy az államhatalom és a politika folytonosan alakították a családok életét: egyeseket felemelve, másokat ellehetetlenítve, a korábbi számításokat rendre felülírva, a családokat alkalmazkodásra és újrakezdésre kényszerítve.

A rendszerváltásnak és az új magyar demokráciának szentelt fejezetek talán a könyv legértékesebb részei. A szerző a megvalósult szocializmus és a rendszerváltás felemás megítélésével, valamint a rendszer bukását követően megváltozó életfeltételekkel foglalkozva számos megfigyelést jegyez le, amelyekben tetten érhető az új magyar demokrácia poszt-szocialista jellege. Sokatmondóan elemzi az egykor rendszeridegen elemek – ellenzékiek, művészek, a nyolcvanas évek kisvállalkozói – paradox

nosztalgiaját a szocializmus iránt, amely korlátozta őket, s ezáltal ugyanakkor tevékenységük létalapját is megteremtette. „A jelenleg vizsgált különös csoport tagjai sikereik alapján leginkább a szocializmushoz kötődtek, pedig elvi ellenzői voltak a rendszernek. Mivel azonban a szocializmus diszfunkciójából, hibáiból és hiányosságaiból alakították ki a maguk pályáját, a szocializmus összeomlása alkotói és egzisztenciális válságot jelentett számukra. Bár szakmájuk, foglalkozásuk, nézeteik számára a szocializmus börtön volt, s maguk is rendszeridegenként élték át a korszakot, a rendszerváltás után, visszatekintve, mégis életük csúcspontját, legpozitívabb időszakát látják a szocialista rendszerben. A nyitottság, a szabad piac, a demokratikus nyíltság, az eszmék, gondolatok és művek szabad áramlásának hiánya, nem pedig megléte jelentette életük keretét, mely alkotásaiknak és működésüknek különleges értelmet és tartalmat adott.” (245. old.)

Szintén értékes – bár a kulturális tőke hiányával jól magyarázható – meglátás a kiemelt káderek státusának átörökíthetetlensége. A káderutódok többsége jelentős státusvesztést élt meg, miközben szembesültek a káder-felmenők vállalásának nehézségeivel is. A legnagyobb csapást azonban – a szerző szerint – a baloldali remény szenvedte el: elsősorban azok az emberek, akiknek a rendszer felemelkedést, egyenjogúságot és szabadságot ígért. „Emelkedésük útját kudarcba vezette, ígéreteinek beváltását rémtettekkel kísérte, humanista tervei embertelenségbe torkolltak, így lehetetlenítve el hosszú időre a »tisztá baloldali eszmék« ideáját és megvalósulásának reményét.” (268. old.)

A könyvön erősen érződik a szerző személyisége és a személyesség megőrzésére törekvő kutatói habitusa. Losonczi Ágnes a szó eredeti értelmében „amateur”, vagyis munkáját szerető, élvezettel alkotó szociológus, aki szívesen szövi bele írásaiba szépirodalmi olvasmányélményeit, könnyen és lendületesen ír – nem szaktudományos munkát a szűken vett szakmának, hanem prózai alkotást az érdeklődő olvasóközönségnek.

Assmannhoz visszatérve, a *Sorsba*

fordult történelem a kommunikatív és kulturális emlékezet sajátos interakciójának teret adó írás: rögzített, „tárgyasult” formában tárja elénk a magyar társadalom meglehetősen töredezett, egymástól sokszor elhatárolódó emlékezetközösségeinek a személyközi érintkezésben élő és továbbadott emlékezetét, mégis elhatárolódik e tartalmak „tárgyasításától”. Célja nem a kihűlt történelem felhasználása, a közös identitás megerősítése az emlékezet szelektív és ritualizált alakításával, sokkal inkább az, hogy bepillantást engedjen a sokféleképpen történő történelemben. Párbeszédre sarkenti az „együttélés dilemmájával” szembesülő kortársakat, mert – mint írja – „ebben az egyre inkább plurálisra váló, sokszínű és sokféleképpen gondolkodó világban ez az egyetlen esély arra, hogy – ha már a sokszor megtört és megosztott társadalomban a szakadásokat összehegeszteni nem is lehet – legalább közelíteni lehessen a széttört részek között.” (305. old.)

GÉRE CZ BALÁZS

Juharos Róbert (szerk.): Hogyan épüljön Budapest?

**ÁLLÍTSUK VISSZA
A FŐVÁROSI KÖZMUNKÁK TANÁCSÁT!
Tanulmánygyűjtemény**

*Vertigo Publishing Kiadói Kft.
Budapest, 2005. 415 old., 2400 Ft
(OCTOGON könyvek 6.)*

Mostanában gyakran szóba kerül a Közmunkatanács. Az 1870-ben alapított és 1948-ig fennálló városrendezési hatóság emléke mára legenda lett, s amikor Budapest válságos helyzetbe kerül, rögvést fölmerül, hogy feltámasztása lenne a problémák megoldása. Ma megint ilyen időket élünk, de az újjászervezés most több jámbor óhajnál és nosztalgikus ábrándok újbóli felmelegítésénél: kidolgozott program, hivatalos, szakmai és civil hátterű kezdeményezés. Ennek

összefoglalása ez a könyv, mely a Fővárosi Közgyűlés Jogi Bizottsága megbízása alapján, a Szeretem Budapest mozgalom együttműködésével jött létre: tizenöt szerző (zömük jogász, építész, közigazgatási szakértő) írásainak szemelvényekkel, cikkekkkel és egyéb szövegekkel kiegészített gyűjteménye.

A vegyes jellegű, különböző stílusú, színvonalú és korú írások négy nagy részbe csoportosulnak: a történelmi előzményekről is szóló elméleti megalapozásra, a Szeretem Budapest mozgalom ötletbörzéjére, a közelmúlt nagy állami beruházásainak ismertetésére és végül a lényegre – az új Közmunkatanács koncepcióját tartalmazó javaslatra. (A többi három rész: előszó, utószó, függelék.)

A szerkesztő (ügyvéd, ingatlanfejlesztő, ismert pártpolitikus) a kötet több helyén kifejtett kiindulópontja az, hogy Budapest egyik legnagyobb problémája a több cikluson átívelő állami beruházások (nála: nagyprojektek) megvalósíthatatlansága. Mivel az alapvető akadály, a várost működéskeptelessé tevő kétszintű önkormányzati rendszer módosítására nincs remény, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának (FKT) újjászervezése volna szükség, hogy lebonyolítsa a kormány és a főváros együttműködését igénylő beruházásokat.

Az elméleti rész a történelmi Közmunkatanácsról szóló szemelvényekkel kezdődik. Forrása Siklóssy László *Hogyan épült Budapest? A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története (1870–1930)* című műve (Bp., 1931), melynek e kiadvánnyal egyszerre jelent meg a második reprintje (az első 1985-ben). Siklóssy könyve nem egyszerűen a téma feldolgozásainak egyike, hanem e kötet szerzőinek vezérfonala. Az új FKT-t sokban a régi mintájára képzelik el, érdekes tehát, mit és honnan tudnak a példakép-intézményről. Úgy tűnik, szinte teljesen Siklóssyra hagyatkoznak, minden állítását elfogadják, és az FKT történetét az ő optikájából látják. Pedig ez a hivatalos FKT-történet nem történelmi szakmunka. Szerzője újságíró volt, aki évfordulós kötetet készített az ilyen alkalmakkor szokásos ünnepi elfogultsággal. Munkája nem objek-